

مانعیت شیطان در پیشرفت انسان از منظر صحیفه سجّادیه با تطبیق قرآنی

علی انجم شعاع^۱

چکیده

موضوع «شیطان شناسی»، از جمله مسائل مورد اشاره در متون دینی است. قرآن کریم با معرفی شیطان به عنوان دشمن، تکاپوی او در انحراف انسان از مسیر پیشرفت را به تصویر می کشد. صحیفه سجّادیه همگام با قرآن، معارف نفیسی در موضوع موانع شیطان در پیشرفت انسان مطرح کرده است. لزوم دشمن شناسی و نیاز به فراگیری روش های شیطان در منحرف ساختن و برهم زدن زندگی انسان، زمینه ساز این پژوهش شد. پژوهش پیش رو با جمع آوری، تحلیل، بررسی و تطبیق ادعیه امام زین العابدین علیه السلام با گزاره های قرآنی، دسیسه های شیطان در جلوگیری از پیشرفت انسان را ارائه می دهد. در کلام مقام معظم رهبری علیه السلام عرصه های پیشرفت در حوزه فکر، علم، زندگی و معنویت معرفی شده اند. فعالیت های شیطان در عرصه های یادشده قابل تطبیق است و تشکیل دهنده بخش های مقاله خواهد بود. ویژگی نوشتار پیش رو، افزون بر تبیین هر یک از این موانع، برابرسازی دعاهای امام زین العابدین علیه السلام با آیات قرآنی مرتبط است.

واژگان کلیدی: شیطان شناسی، تعامل شیطان و انسان، امام سجّاد علیه السلام، معصیت، دعا، موانع رشد، معارف قرآن و حدیث.

مقدمه

صحیفه سجّادیه منبعی سرشار از معارف نابی است که از امام چهارم شیعیان صادر شده است. در این کتاب زندگی، معارفی ژرف در ابعاد گوناگون عقیدتی، اخلاقی، اجتماعی و سیاسی وجود دارد. دشمن شناسی و به ویژه شیطان شناسی، از جمله موضوعات مطرح شده در این کتاب است. شیطان تا جایی برای جلوگیری از رشد انسان و انحراف او می کوشد که از خدعه های وی، فرقه هایی جدید مانند شیطان پرستی پدید می آید.

انسان با شناخت این موانع، از قدرت شیطان آگاهی می یابد و راه مقابله با او را می آموزد. شیطان شناسی از جمله موضوعاتی است که در صحیفه سجّادیه به آن اهمیت داده شده و در دعاهای گوناگون و به ویژه دعای هفدهم به آن پرداخته شده است. از فواید پرداختن به این موضوع، افزون بر آشنایی با این کتاب مقدس، دشمن شناسی و فراگیری نقاط قوت و ضعف انسان در برابر شیطان است.

قرآن کریم نیز در آیاتی متعدد به شناخت و معرفی شیطان می پردازد. خداوند شیطان را به عنوان دشمن انسان معرفی کرده و در آیاتی از پیروی او منع نموده است؛ اما سؤال اصلی این است که دیدگاه صحیفه سجّادیه درباره موانع شیطان در رشد انسان چیست و این دیدگاه تا چه اندازه با آیات قرآن منطبق است؟

تاکنون پژوهشی مستقل درباره مانعیت شیطان در پیشرفت انسان در سخنان امام سجّاد علیه السلام انجام نشده است. تطبیق معارف صحیفه سجّادیه در این موضوع با آیات قرآن از ویژگی های این نوشتار است. در هر بخش، برای روشن شدن نسبت بین سخنان امام زین العابدین علیه السلام و قرآن کریم، آیه های مرتبط با گزاره های آن حضرت نقل و تحلیل شده اند.

مقام معظم رهبری علیه السلام در سخنرانی نخستین نشست اندیشه های راهبردی الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت در دی ماه ۱۳۸۹، چهار عرصه اصلی پیشرفت را به ترتیب «پیشرفت در عرصه فکر»، «پیشرفت در عرصه علم»، «پیشرفت در عرصه زندگی» و «پیشرفت معنوی» معرفی فرمود. به دلیل فعالیت شیطان در این عرصه ها و سعی او بر انحراف زندگی انسان به صورت همه جانبه، نوشتار پیش رو نیز بر اساس الگوی ایشان در چهار بخش به بررسی موانع شیطان در پیشرفت انسان از دیدگاه صحیفه سجّادیه پرداخته است. این مقاله از متن صحیفه کامله مشهوره بهره برده و روش آن کتابخانه ای است.

الف) موانع پیشرفت در عرصه فکر

تفکر و تعقل از جمله موضوعاتی است که در پیشرفت انسان، نقشی بسزا داشته و رشد در آن باعث پیشرفت در سایر عرصه ها نیز هست. مقام معظم رهبری علیه السلام در این باره می فرماید:

در درجه اول، پیشرفت در عرصه فکر است. ما بایستی جامعه را به سمت یک جامعه متفکر حرکت دهیم. ۲۰

شیطان سعی دارد با مانع تراشی در عرصه فکر، قدرت تعقل انسان ها را بگیرد و آن ها را به موجوداتی بی خرد یا کج خرد مبدل سازد. در ادامه فعالیت هایی که شیطان برای توقف رشد پیشرفت در عرصه فکر در اجتماع انجام می دهد آمده است:

۱. تبدیل افکار

خوب جلوه دادن اعمال بد و سخت نشان دادن اعمال خوب، راهی است که شیطان با آن سعی بر تبدیل افکار انسان نسبت به واقعیت اعمال دارد. او پس از این دگرگونی اندیشه، انسان را از مسیر رشد دور ساخته و به راه معصیت می کشاند. امام سجّاد علیه السلام می فرماید:

أَوْ أَنْ يَحْسُنَ عِنْدَنَا مَا حَسَنَ لَنَا، أَوْ أَنْ يَثْقُلَ عَلَيْنَا مَا كَرِهَ إِلَيْنَا؛^۳

یا خوب دانستن چیزی که آن را در نظرمان نی‌کو جلوه داده، یا گران دانستن چیزی که نزد ما زشت نشان داده.^۴

بخش نخست این فراز به زیباسازی معصیت اشاره کرده و در بخش دوم، مشکل سازی طاعات را به تصویر کشیده است. در قرآن کریم، جمله «زَيْنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ»^۵ با عبارات گوناگون تکرار شده که بر فعالیت گسترده شیطان در زمینه تغییر اندیشه دلالت دارد. شیطان، شیرینی گناه را به گونه ای جلوه می دهد که انسان خود را قادر بر ترک آن نبیند و در مقابل، لذت کار نیک را مشکل نشان داده که در دل انسان، تلخ و طاقت فرسا به نظر رسد. نمونه این مطلب، تغییر اندیشه در انفاق به هم نوع است. انفاق، کاری نیک است که شیطان با برجسته کردن فقر، آن را نامطبوع می نمایاند.^۶

کسی که افکارش از حق به باطل دگرگون شده، عبادت را مشکل و مانع دنیای خود می داند و از انجام آن شانه خالی می کند. شیطان مسیر نادرست را در نظر او صحیح جلوه می دهد، به گونه ای که در طلب دنیا از هیچ مش‌کلی نمی هراسد.^۷ نتیجه این دگرگونی اندیشه، بازماندن انسان از پیشرفت در عرصه تفکر است.

۲. شبهه پراکنی

از جمله فعالیت های شیطان برای پیشرفت نکردن انسان در عرصه فکر، شبهه افکنی^۸ است. به فرموده قرآن کریم، او حتی در بین پیامبران نیز شبهه افکنی می کند:

﴿وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا إِذَا تَمَنَّى أَلَقَى الشَّيْطَانَ فِي أُمْنِيَّتِهِ فَيَنْسَخُ اللَّهُ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ﴾؛^۹

ما پیش از تو هیچ رسول و پیامبری را نفرستادیم، جز این که هرگاه چیزی تلاوت می کرد، شیطان در تلاوتش القای شبهه می نمود. پس خدا آن چه را شیطان القا می کرد محو گردانید.

برخی مفسران، شبهه افکنی را یکی از القائات شیطان برشمرده اند.^{۱۰} صحیفه سجّادیه نیز شیطان را عاملی برای ایجاد شبهه در صحنه فکر و ذهن انسان می داند. شبهات درباره وجود و قدرت خداوند، دین و مذهب می تواند انسان را از مسیر هدایت و پیشرفت منحرف کند:

وَيَنْصِبُ لَنَا بِالشُّبُهَاتِ؛^{۱۱}

و برای ما شبهه ها برپا می کند.

۳. صحیفه سجّادیه، دعای ۱۷، ص ۸۶.

۴. تمامی ترجمه های صحیفه از حجت الاسلام والمسلمین حسین انصاریان است.

۵. انعام، ۴۳؛ انفال، ۴۸؛ نحل، ۶۳؛ نمل، ۲۴؛ عنکبوت، ۳۸.

۶. بقره، ۲۶۸.

۷. نک: شرحی بر دعاهای صحیفه سجّادیه، شهود و شناخت، دعای ۱۷، بند ۲.

۸. شبهه به معنای پوشیده و مشتبه شدن مسیر است (نک: مجمع البحرین، ج ۶، ص ۳۵۰).

۹. حج: ۵۲.

۱۰. نک: التحریر و التنویر، ج ۱۷، ص ۲۱۶.

۱۱. صحیفه سجّادیه، دعای ۲۵، ص ۱۲۲.

واژه «نصب» در گذشته به تابلو هایی گفته می شد که راه را نشان می داد. شیطان در کلام امام زین العابدین علیه السلام همانند کسی است که برای مشتبه ساختن راه حق و باطل تابلوهایی نصب می کند یا برای به اشتباه انداختن افراد، تابلوی مسیر را تغییر می دهد. شیطان با تلاش در این حوزه، به دنبال تخریب عقیده و فکر بندگان نسبت به خداست.

کسی که ذهنش پر از شبهات است، نمی تواند در مسیری درست رشد کند و تعالی یابد. چنین فردی همیشه در زندگی خود پریشان بوده و به کسی اعتماد ندارد.

۳. تغییر حس امنیت

شیطان برای انحراف فکری بندگان و منحرف ساختن آن ها از مسیر ترقی، حس امنیت شان را دگرگون می سازد. او عذاب نامحدود و سخت خداوند را کوتاه و ایمن جلوه می دهد و ترس بندگان از قهر و عذاب الهی را به ترس از غیر خدا تبدیل می کند. قرآن مجید در این باره می فرماید:

﴿إِنَّمَا ذَلِكُمُ الشَّيْطَانُ يُخَوِّفُ أَوْلِيَاءَهُ فَلَا تَخَافُوهُمْ وَ خَافُوا إِن كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾ ۱۳

این فقط شیطان است که پیروانش را [با سخنان و شایعات بی اساس] می ترساند. از آن ها ترسید! و تنها از من بترسید، اگر ایمان دارید.

نتیجه تلاش او، شجاعتی کاذب است که بندگان بر عقوبت الهی نهراسند و آن را کم اهمیت پندارند. امام زین العابدین علیه السلام می فرماید:

يُؤْمِنُنَا عَقَابُكَ، وَ يُخَوِّفُنَا بَغَيْرِكَ؛ ۱۴

ما را از کیفر تو ایمن می سازد و از غیر تو می ترساند.

روند مانعیت شیطان در ترفیع انسان این است که فکر انسان را نسبت به رحمت و عذاب الهی متحول می کند. زمانی که انسان باید به عذاب بیندیشد و این فکر مانع گناه او شود، به رحمت بشارت می دهد و هنگامی که باید به رحمت فکر کند و توبه نماید، به عذاب تهدید می کند و ناامید می سازد. این روند می تواند به راحتی انسان را از مسیر پیشرفت بازدارد. عرصه فکر، حوزه ای است که شیطان به دنبال تخریب و مانع چینی در پیشرفت آن است. موانعی که امام سجّاد علیه السلام در این عرصه ذکر می کند، تبدیل افکار، شبهه پراکنی و تغییر حس امنیت است. این موانع توسط شیطان ایجاد می شود و هدف او توقف رشد بندگان در این عرصه خواهد بود.

ب) موانع پیشرفت در عرصه علم

پیشرفت علمی، از جمله عوامل مهم ترقی فرد و جامعه است. عرصه علم بسیار مهم است و در مسیر پیشرفت مادی و معنوی نقشی بسزا دارد. مقام معظم رهبری علیه السلام در این باره می فرماید:

یکی از پایه ای ترین گفتمان های کنونی کشور ما باید گفتمان پیشرفت علم و فناوری باشد. ۱۵

رشد علمی از جمله عرصه هایی است که شیطان برای توقف آن می کوشد. فعالیت های شیطان در جلوگیری

۱۲. نک: معجم مقاییس اللغة، ج ۵، ص ۴۳۴؛ مفردات الفاظ القرآن، ج ۱، ص ۸۰۷.

۱۳. آل عمران، ۱۷۵.

۱۴. صحیفه سجّادیه، دعای ۲۵، ص ۱۲۲.

۱۵. نخستین نشست اندیشه های راهبردی الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، ص ۱۴.

از پیشرفت این عرصه، در دو کار خلاصه می شود:

۱. کم رنگ کردن مسیر علم

چنان چه شیطان در علوم مادی و معنوی انسان انحراف به وجود آورد، به هدف خود دست می یابد. از این رو همواره به دنبال تار کردن مسیر آگاهی در عرصه علم است. او با دست مایه های گوناگون، سعی در گمراهی و به بیراهه کشاندن بندگان از مسیر دانش دارد. قرآن کریم، خطر کمین شیطان برای چنین انحرافی را گوشزد می کند:

﴿وَيُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُضِلَّهُمْ ضَلَالًا بَعِيدًا﴾؛ ۱۶

شیطان می خواهد آنان را گمراه کند و به بیراهه هایی دوردست بیفکند.

گم کردن راه در تاریکی، معنایی است که برای واژه «ضل» ذکر شده است. ۱۷. او با مشتبه کردن امور، مسیر صحیح علم را تغییر می دهد. در سوره حمد، از خداوند می خواهیم ما را با پیشرفت در مسیر درست هدایت کند و از گام نهادن در راه های دیگر بازدارد. ۱۸.

قرآن کریم دشمنی مشهود شیطان در این باره را یادآور شده و با بندگان اتمام حجت کرده است. ۱۹. با وجود روشن بودن این آیات، افرادی هستند که در دام انحراف او گرفتار می شوند.

﴿وَأْتِلْ عَلَيْهِمُ نَبَأَ الَّذِينَ آتَيْنَاهُمْ آيَاتِنَا فَانْسَلَخْنَا مِنْهَا فَأَتْبَعَهُ الشَّيْطَانُ فَكَانَ مِنَ الْغَاوِينَ﴾؛ ۲۰

و سرگذشت آن کس را که آیات خود را به او دادیم بر آن ها بخوان، ولی [سرانجام] خود را از آن تهی ساخت و شیطان در پی او افتاد و از گمراهان شد.

امام سجّاد علیه السلام نیز اشاره دارد که اگر خداوند به انسان کمک نکند، شیطان او را گمراه می کند:

﴿وَأَلَّا تَصْرِفَ عَنَّا كَيْدَهُ يُضَلُّنَا﴾؛ ۲۱

اگر تو حيله و نیرنگش را از ما نگردانی ما را گمراه می کند.

به فرموده امام علیه السلام اگر خداوند فریب ابلیس را از انسان خنثی نکند، او در فریب کاری پیروز خواهد شد. آیات قرآن کریم با تأکید بر این مطلب، فضل و رحمت الهی را عامل گمراه نشدن برشمرده اند. ۲۲. همان گونه که گذشت، فریب کاری شیطان در وادی علم معنوی و مادی _ که مقدمه علوم معنوی است _ رخ می دهد.

لطف خداوند عاملی مهم در حفاظت انسان از انحراف در مسیر علم است؛ ولی بسیاری از مردم که بر پیمودن مسیر نادرست اصرار دارند، مشمول عنایات حق نخواهند شد. امام علیه السلام در فرازی دیگر به نقش مهم شیطان در انحراف از مسیر صحیح اشاره کرده و می فرماید:

۱۶. نساء، ۶۰.
۱۷. نک: جمهره اللغة، ج ۱، ص ۱۴۷.
۱۸. فاتحه، ۶.
۱۹. نک: بقره، ۲۰۸ و ۱۶۸؛ انعام، ۱۴۲؛ یس، ۶۰؛ زخرف، ۶۲.
۲۰. اعراف، ۱۷۵.
۲۱. صحیفه سجّادیه، دعای ۲۵، ص ۱۲۲.
۲۲. نساء، آیه ۸۳؛ همچنین نک: اعراف، ۲۷، ۳۰، ۱۷۵.

وَلَوْ أَنَّهُ صَوَّرَهُمْ الْبَاطِلَ فِي مِثَالِ الْحَقِّ مَا ضَلَّ عَنْ طَرِيقِكَ ضَالٌّ ۚ ۲۳

اگر [شیطان] باطل را در نظرشان به صورت حق جلوه ندهد، هیچ گمراهی از راه تو منحرف نشود.

اگر شیطان بندگان را منحرف نسازد و مسیر صحیح علم را کم رنگ نکند، همه بندگان به نهایت درجه دانش دست می یابند.

۲. دروغ پردازی

از جمله موانع شیطان در منحرف کردن انسان از مسیر رشد و تعالی، دروغ پردازی و پرداختن به آرزوهای دروغ و پوшالی است. بازماندن انسان از مسیر علم و دانش نیز از نتایج این عمل شیطان به شمار می رود. با پرداختن مؤمنان به دروغ ها، راه صحیح علم و دانش کم رنگ می شود.

همیشه وادار کردن افراد بر انجام کار، نیازمند ابزاری تواناست. مشغول سازی به آرزو ها و دروغ پردازی، از ابزارهای قدرتمند شیطان در انحراف انسان در مسیر علم به شمار می آید. شیطان می خواهد آرزوهای با واقعیت پست را بیش از آن چه هست وسیع جلوه دهد. با این کار، انسان های فریب خورده به دنبال حاشیه می روند و از اصل علم دور می مانند. بر اساس آیات قرآن، وعده های شیطان دروغ است:

﴿يَعِدُهُمْ وَيُمَنِّيهِمْ وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ إِلَّا غُرُورًا﴾ ۲۴

شیطان به آن ها وعده های [دروغین] می دهد و به آرزو ها سرگرم می سازد، در حالی که جز فریب و نیرنگ، به آن ها وعده نمی دهد.

شیطان اعتراف می کند که وعده هایش، دروغ پردازی ای بیش نیست:

﴿وَقَالَ الشَّيْطَانُ لَمَّا قُضِيَ الْأَمْرُ إِنَّ اللَّهَ وَعَدَكُمْ وَعَدَ الْحَقُّ وَوَعَدْتُكُمْ فَأَخْلَفْتُكُمْ﴾ ۲۵

و شیطان، هنگامی که کار تمام می شود، می گوید: خداوند به شما وعده حق داد و من به شما وعده [باطل] دادم و تخلف کردم.

امام سجّاد علیه السلام با اشاره به دروغ پردازی های شیطان، درصدد افشای این صفت و ترغیب بندگان به کمک گرفتن از خداوند است. حضرت اشاره دارد که غالب این دروغ ها از حیطة قدرت شیطان خارج بوده و این خصم انسان، به سبب دشمنی، هیچ کمکی نخواهد کرد:

إِنْ وَعَدْنَا كَذِبًا، وَإِنْ مَنَّا أَخْلَفْنَا؛ ۲۶

اگر به ما وعده و نوید دهد [و به کار خیر و نیکی بخواند] دروغ می گوید و اگر ما را به آرزو و سرگرم نماید، خلاف آن می کند.

افراد در جامعه انسانی داعیه دوست داری واقعیت را دارند، اما درواقع می خواهند باور کنند آن چه دوست دارند واقعیت است. ۲۷ چنین افرادی پس از انجام گناه، دو واقعیت را می بینند؛ خشم خداوند که انسان را وعده دوزخ می دهد و وعده دروغ شیطان که واقعی نیست و برایش فایده ای نداشته است. نتیجه این واقعیت نیز پسرقت و انحلال جامعه انسانی از دانش صحیح خواهد بود.

به فرموده امام سجّاد علیه السلام شیطان نسبت به دروغ پردازی خود، اطمینانی کاذب ایجاد کرده و در عوض تکیه دادن

۲۳. صحیفه سجّادیه، دعای ۳۷، ص ۱۶۴.

۲۴. نساء، ۱۲۰؛ همچنین نک: اسراء، ۶۴؛ محمد، ۲۵.

۲۵. ابراهیم، ۲۲؛ همچنین نک: نساء، ۱۱۷ - ۱۲۰؛ محمد، ۲۵؛ حج، ۵۲؛ انفال، ۴۸.

۲۶. صحیفه سجّادیه، دعای ۳۱، ص ۱۴۰.

۲۷. نک: چرا مردان دروغ می گویند، ص ۲۹۲.

بندگان به وعده های قطعی خداوند، به وعده های پوچ خود مطمئن می سازد:

اللَّهُمَّ إِنَّا نَعُوذُ بِكَ... مِنَ الثَّقَةِ بِأَمَانِيهِ وَ مَوَاعِيدِهِ وَ غُرُورِهِ؛ ۲۸

خدایا! به تو پناه می برم... از تکیه کردن به آرزوهای [شیطان] و وعده ها و فریبش و درافتادن به دام هایش.

تمامی دروغ پردازی های این دشمن نابکار، باعث پسرفت انسان و باز ماندن از مسیر صحیح توسعه و علم می شود.

کم رنگ کردن مسیر علم و دروغ پردازی، دو فعالیتی بود که در این بخش بیان گردید. بر اساس فرازهای موجود در صحیفه سجّادیه، شیطان در جهت پسرفت در عرصه علم از این موانع بهره می گرفت. معارف موجود در این فرازها با آیات قرآن منطبق و یکسان اند.

ج) موانع پیشرفت در عرصه زندگی

افزون بر فکر و علم، انسان باید در زندگی روزمره خود نیز ترقی داشته باشد. توقف در این عرصه نیز موجب نابودی فرد و جامعه است. مقام معظم رهبری علیه السلام در توضیح این عرصه می فرماید:

عرصه سوم، عرصه زندگی است، ... همه چیزهایی که در زندگی یک جامعه به عنوان مسائل اساسی و خطوط اساسی مطرح است، در همین عنوان «عرصه زندگی» می جنگد؛ مثل امنیت، مثل عدالت، مثل رفاه، مثل استقلال، مثل عزت ملی، مثل آزادی، مثل تعاون، مثل حکومت. ۲۹

از جمله مانع سازی های شیطان در مسیر پیشرفت انسان، ایجاد مشکلات در زندگی افراد است. شیطان، افزون بر تخریب زندگی معنوی، در پی جلوگیری از هر نوع پیشرفت در عرصه زندگی است. این موانع پیشرفت حتی می تواند در مادیات باشد و او می کوشد پیشرفت های مادی مؤمنان را نیز متوقف کند. در ادامه به موانعی که شیطان برای پیشرفت در این عرصه انجام می دهد پرداخته شده است:

۱. سستی اراده

کم انگیزه کردن افراد در انجام امور، یکی از تلاش های شیطان برای انحراف زندگی انسان است. قرآن مجید به انسان هایی اشاره کرده که شیطان، مسیر آن ها را مسدود می کند و به دنبال بازداري آنان از راه صحیح است:

﴿اتَّبِعُونِ هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ * وَلَا يَصُدَّنَّكُمُ الشَّيْطَانُ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ﴾؛ ۳۰

[خداوند متعال می فرماید]: از من پیروی کنید که این است راه راست. شیطان شما را از راه بازنگرداند؛ زیرا او دشمن آشکار شماست.

به فرموده امام سجّاد علیه السلام شیطان با منحرف کردن بشر از مسیر رشد، اعمال صالح را کم اهمیت جلوه می دهد و همت انجام آن را از انسان می گیرد:

وَإِنْ هَمَمْنَا بِعَمَلٍ صَالِحٍ تَبَطَّنَا عَنْهُ؛ ۳۱

چون به عمل صالح رو کنیم ما را از آن بازمی دارد.

ابلیس همت فرد را برای انجام عمل نیکو در زندگی می گیرد و رابطه اش با خداوند را خراب می کند. افزون بر

۲۸. صحیفه سجّادیه، دعای ۱۷، ص ۸۵.

۲۹. نخستین نشست اندیشه های راهبردی الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، ص ۱۴.

۳۰. زخرف، ۶۳.

۳۱. صحیفه سجّادیه، دعای ۲۵، ص ۱۲۲.

آن، پیوندش با افراد دیگر نیز تیره شده و همگان در زندگی او را به عنوان فردی بی خیر می نگرند. امام سجّاد علیه السلام در فرازی قدرت فریب و تشویق شیطان را عامل تقصیر انسان در اوامر خداوند دانسته است:

هَذَا مَقَامٌ ... وَ اسْتَحُوذَ عَلَيْهِ الشَّيْطَانُ، فَقَصَرَ عَمَّا أَمَرَتْ بِهِ تَفْرِيطاً؛^{۳۲}
این جایگاه کسی است که ... شیطان بر او چیره شده؛ پس از آن چه تو به آن امر کرده ای، از روی تجاوز کوتاهی کرده است.

امام زین العابدین علیه السلام یادآور می شود که شیطان برای گمراهی انسان از مسیر پیشرفت بسیار مشتاق است:

اللَّهُمَّ إِنَّا نَعُوذُ بِكَ مِنْ ... أَنْ يُطْمِعَ نَفْسَهُ فِي إِضْلَالِنَا عَنْ طَاعَتِكَ؛^{۳۳}
خدایا! به تو پناه می برم از ... طمع بستن او به گمراه کردن ما از راه بندگی ات.

امام علیه السلام با پناه بردن به خداوند متعال از او مسئلت دارد که اشتیاق شیطان را در منحرف کردن انسان از پیشرفت در زندگی، ناموفق بگرداند. اراده ضعیف در پیمودن مراحل رشد مادی و معنوی انسان مشکل ساز است. اراده سست باعث پذیرش بیش از پیش وسوسه ها و آرزو پردازی های شیطان در زندگی می شود.

۲. بی اعتمادی به خدا

بی اعتمادسازی افراد به خدا در مسائل اقتصادی، از دیگر انحرافات شیطان در زندگی انسان است. آیات متعدد به رزاق بودن خداوند متعال اشاره کرده اند.^{۳۴} تمامی موجودات به صورت یکسان از رزق خداوند بهره مند نیستند و نعمت های خداوند برای هرکس و در هر مکان و شرایط متفاوت است. روایات، گویای این مطلب اند که وجود واسطه برای دست یابی به نعمت ها و رزق خداوند لازم است.^{۳۵} شیطان _ که به دنبال محو کردن خداوند در زندگی انسان است _ تصویر واسطه های روزی را برجسته می کند و نقش خداوند را کم رنگ می سازد و به آن ها وعده فقر می دهد. او افراد را از تنگدستی می ترساند و در زندگی دچار انحراف می کند:

«الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُم بِالْفَحْشَاءِ وَاللَّهُ يَعِدُكُم مَّغْفِرَةً مِّنْهُ وَ فَضْلاً وَاللَّهُ وَ أَسْعَى عَلِيمٌ»؛^{۳۶}

شیطان، شما را [به هنگام انفاق]، وعده فقر و تهی دستی می دهد و به فحشا [و زشتی ها] امر می کند، ولی خداوند به شما وعده «آمرزش» و «فزونی» می دهد و قدرت خداوند وسیع و [به هر چیز] دانا است.

شیطان به نوعی امید انسان را در زندگی از بین می برد. ناامیدی باعث افسردگی ذهن، جسم و روح می شود. ناتوانی در برنامه ریزی آینده و تمرکز نداشتن در راه های رسیدن به هدف از مضرات ناامیدی است. چنین فردی خالی از نیروی تحرک، خلاقیت و انعطاف پذیری خواهد بود.^{۳۷}

شیطان به گونه ای در زندگی انسان نفوذ می کند که او به رزاقیت خداوند بی اعتماد شود و به سوی غیر خدا روی می آورد. این در حالی است که خداوند در قرآن کریم، به کسانی که به او اعتماد کنند، پاداشی چندبرابر بشارت داده است.^{۳۸}

امام زین العابدین علیه السلام نیز شیطان را عامل ضعف یقین و بدگمانی و بی اعتمادی

۳۲. همان، دعای ۳۱، ص ۱۴۰.

۳۳. همان، دعای ۱۷، ص ۸۶.

۳۴. نک: روم، ۳۷؛ زمر، ۵۲؛ غافر، ۱۳؛ بقره، ۲۲؛ بقره، ۱۷۲.

۳۵. «عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام أَنَّهُ قَالَ: أَيْبَى اللَّهِ أَنْ يَجْرِيَ الْأَشْيَاءُ إِلَّا بِسَبَابٍ؛ خداوند ابا دارد که اشیاء را جز با اسباب آن جاری سازد» (الکافی، ج ۱، ص ۱۸۳).

۳۶. بقره، ۲۶۸.

۳۷. نک: نیروی امید، ص ۹۰.

۳۸. نک: بقره، ۲۴۵.

به خدا می داند:

حَتَّىٰ إِذَا احْتَجَّتْ إِلَىٰ رِزْقِكَ ... قَدْ مَلَكَ الشَّيْطَانُ عَنَانِي فِي سُوءِ الظَّنِّ وَ ضَعْفِ اليَقِينِ؛ ۳۹
تا این که محتاج روزی تو شدم... شیطان مهارم را در بدبینی و ضعف یقین به دست گرفته است.

نتیجه این عمل شیطان، دوری انسان از مقام اعتماد به رازقیت خدا و ورود به وادی بدگمانی به معنویات است. چنین فردی از مسیر پیشرفت زندگی دور شده و از هر راهی برای کسب معاش خود بهره می گیرد. افتادن در دام ربا و حرام خواری نیز از دیگر عواقب بی اعتمادی به خداوند در عرصه زندگی است.

۳. سرزنش

دشمنی شیطان با انسان، دیرینه و عمیق است. ۴۰ او از هر حيله ای برای گمراه کردن انسان و بازداشتنش از مسیر رشد استفاده می کند. او می کوشد بندگان را برنجانند. ۴۱ سرزنش بندگان پس از گناه نیز یکی دیگر از فعالیت های شیطانی در راستای آزار دادن و برهم زدن زندگی انسان است. هنگامی که شخصی دچار این فریب شیطان شد و مورد ملامت قرار گرفت، روحیه بازسازی و تلاش مجدد در زندگی را از دست می دهد و نابود می شود. او انسان خارج شده از مسیر پیشرفت و هدایت را سرزنش می نماید، از عملش بیزاری می جوید و خود را خداترس معرفی می کند. امام چهارم علیه السلام سرزنش گری را صفت شیطان می داند و تأکید می کند بشر حتی با پیروی از نیرنگ های شیطان، مورد ملامت او قرار می گیرد:

اللَّهُمَّ إِنَّ الشَّيْطَانَ قَدْ شَمَتَ بِنَا إِذْ شَايَعَنَا عَلَىٰ مَعْصِيَتِكَ؛ ۴۲
خدایا! چون در نافرمانی ات او را همراهی کردیم، شیطان ما را سرزنش می کند.

سرزنش شیطان دارای مراحل است. وی پس از گناه انسان به سراغش می آید و او را شماتت می کند. این کار باعث رنجیدن و ناامیدی انسان از زندگی می شود. گناه گناه را چنان بزرگ می نمایاند که خود از معصیت انسان برائت می جوید. چنین رفتار هایی باعث افسرده شدن و ناامیدی می شود و میل انسان به پیشرفت را از بین می برد. تفصیل این دو مرحله در ادامه آمده است.

یکم. ملامت پس از گناه

در نخستین مرحله، شیطان انسان را به سبب انجام گناه ملامت می کند. این سرزنش ها در واقع، فریبی جدید با هدف اذیت و آزار روحی انسان در زندگی است.

﴿وَمَا كَانَ لِيَ عَلَىٰ كُمْ مِنْ سُلْطَانٍ إِلَّا أَنْ دَعَوْتُكُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لِي فَلَا تَلُمُونِي وَ لَوْ مُؤَا أَنفُسِكُمْ﴾؛ ۴۳
[شیطان می گوید:] برای تان هیچ دلیل و برهانی نیاوردم، جز آن که دعوت تان کردم. شما نیز دعوت من را اجابت کردید. پس مرا ملامت مکنید، خود را ملامت کنید.

سرزنش دو نوع است؛ سرزنش دشمن باعث اذیت و آزار می شود؛ ولی سرزنش دوستانه (تنبيه) باعث رفع عیوب و برای اصلاح زندگی است. شیطان نیز به عنوان بزرگ ترین دشمن بشر روی کردی آزارگونه دارد و به دنبال نشان دادن ضعف انسان است. هدف او از نشان دادن نقطه ضعف، القای روحیه نتوانستن است. وقتی انسان گمان ببرد قدرت اصلاح ندارد، به دنبال رفع عیب نخواهد رفت.

۳۹. نک: صحیفه سجّادیه، دعای ۳۲، ص ۱۵۲.

۴۰. ﴿قَالَ فَبِعِزَّتِكَ لَأُغَوِّبَهُمْ أَجْمَعِينَ﴾ (ص، ۸۲، حجر، ۳۹).

۴۱. «النَّجْوَى اسْمٌ يَقُومُ مَقَامَ مُصَدِّرٍ وَ هُوَ السَّرُّ مَا بَيْنَ الْاِثْنَيْنِ وَ الْجَمَاعَةِ» (نک: مجمع البحرین، ج ۱، ص ۴۰۸). بیخ گوشی حرف زدن و سخن سَرِّی (راز و راز گفتن) اسم و مصدر هر دو به کار رفته است.

۴۲. صحیفه سجّادیه، دعای ۱۰، ص ۶۲.

۴۳. ابراهیم، ۲۲.

امام سجّاد علیه السلام با اشاره به این مطلب، ملامت شیطان بعد از معصیت را یادآور می شود:

فَتَلَّ عَنِّي عَذَارَ عَدْرِهِ وَ تَلَقَّانِي بِكَلِمَةِ كُفْرِهِ: ۴۴

عنان حيله و تزوير را از من بازگردانيد و با كلمه کفر با من روبه رو شد.

شیطان، در حالی به انسان خطاب کرده و او را سرزنش می کند که بنده مشمول خشم الهی باشد و شرمنده از خدای خویش است. شیطان با هدف متوقف کردن فرد و راکد ساختن زندگی انسان به ملامت او می پردازد که از غفران الهی و توبه غافل یا ناامید شوند.

دوم. برائت از گناه

در مرحله دوم، شیطان علاوه بر سرزنش گناه، از انسان و معصیت او اظهار برائت کرده است، تا جایی که خود را خداترس و بیمناک نسبت به خشم خدا معرفی می کند:

﴿ كَمَثَلِ الشَّيْطَانِ إِذْ قَالَ لِلنَّاسِ اكْفُرْ فَلَمَّا كَفَرَ قَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِّنْكُمْ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ ﴾: ۴۵

کار آن ها همچون شیطان است که به انسان گفت: کافر شو [تا مش کلاتت را حل کنم!]، اما هنگامی که کافر شد گفت: من از تو بیزارم؛ من از خداوندی که پروردگار عالمیان است بیم دارم!

امام سجّاد علیه السلام نیز با اشاره به بیزاری جستن شیطان از انسان پس از ملامت وی می فرماید:

تَوَلَّى الْبِرَاءَةَ مِنِّي: ۴۶

از من بیزاری جست.

این دشمن انسان که تاکنون به دنبال جذب فرد به سوی گناه و فریب او بوده با رسیدن به هدفش، زبان به سرزنش می گشاید و از انسان خطاکار بیزاری می جوید. او خود را بی تقصیر می داند و خود انسان را مقصر اعمالش جلوه می دهد. او به انسان تلقین می کند که خلقتش با گناه سرشته شده است و اثری از جانب شیطان در این عمل بد وجود ندارد.

نتیجه این سرزنش و برائت از انسان، ترغیبی جدید به گناه و ناامیدی از خداوند و زندگی است. ناامیدی می تواند در عرصه زندگی جلوی پیشرفت انسان را بگیرد و باعث رکود و ناموفقی شود. فرد ناامید به دنبال زندگی فلاکت بار خود می رود و هیچ گاه به خود جرئت بازگشت دوباره به مسیر صحیح را نمی دهد.

برائت شیطان گاهی به صورت عملی است. او پس از سرزنش و برائت لفظی از انسان فریب خورده، انسان را در گناه خود و غضب الهی تنها می گذارد.

وَ أَدْبَرَ مُوَلِّياً عَنِّي: ۴۷

و به من پشت کرد و به راه افتاد.

امام سجّاد علیه السلام فرازهایی را به تلاش بنده برای نزدیک شدن به خداوند در زندگی و سعی شیطان برای متوقف ساختن مؤمنان به تصویر کشیده است:

۴۴. صحیفه سجّادیه، دعای ۳۲، ص ۱۴۸.

۴۵. حشر، ۱۶؛ همچنین نک: ابراهیم، ۴۲؛ انفال، ۴۸؛ ابراهیم، ۲۲.

۴۶. صحیفه سجّادیه، دعای ۳۲، ص ۱۴۸.

۴۷. همان، دعای ۳۲، ص ۱۴۸.

فَأَوْقَعَنِي وَقَدْ هَرَبْتُ إِلَىٰ كَمَنْ صَغَائِرُ ذُنُوبٍ مُّبِينَةٍ، وَكَبَائِرُ أَعْمَالٍ مُّرَدِيَةٍ حَتَّىٰ إِذَا قَارَفْتُ مُعْصِيَتَكَ، وَاسْتَوْجَبْتُ بِسُوءِ سَعْيِي سَخَطَكَ... فَأَصْحَرَنِي لِعُضْبِكَ فَرِيدًا، وَأَخْرَجَنِي إِلَىٰ فَنَاءٍ نَقَمْتِكَ طَرِيدًا؛ ٤٨٤

پس در حالی که از گناهان خرد، هلاک کننده و از کارهای بزرگ تباه سازنده بود، به سوی تو می گریختم، مرا به زمین زد تا به نافرمانی تو نزدیک شدم و به بدی کردم خشم تو را سزاوار گشتم... پس مرا در بیابان گمراهی برای خشمت تنها گذاشت و به درگاه انتقام کیفر تو رانده شده وارد ساخت.

ابلیس با فریب کاری، انسان را ناامید می کند. این تلاش شیطان، دوستانه نیست و برای ناامیدی انسان از خداوند و زندگی زمینه سازی می کند.

د) موانع پیشرفت در عرصه معنویت

مهم ترین جزء پیشرفت، عرصه معنویت است. علم، تفکر و زندگی بدون معنویت پوچ و بی روح است. مقام معظم رهبری علیه السلام در این باره می فرماید:

عرصه چهارم _ که از همه این ها مهم تر است و روح همه این هاست _ پیشرفت در عرصه معنویت است. ما بایستی این الگو را جوری تنظیم کنیم که نتیجه آن این باشد که جامعه ایرانی ما به سمت معنویت بیشتر پیش برود. البته این در جای خود برای ما روشن است... اما باید برای همه روشن شود که معنویت نه با علم، نه با سیاست نه با آزادی، نه با عرصه های دیگر، هیچ منافاتی ندارد؛ بلکه معنویت، روح همه این هاست. می توان با معنویت، قله های علم را صاحب شد و فتح کرد؛ یعنی معنویت هم وجود داشته باشد، علم هم وجود داشته باشد. دنیا در آن صورت، دنیای انسانی خواهد شد؛ دنیایی خواهد شد که شایسته زندگی انسان است. دنیای امروز، دنیای جنگلی است. دنیایی که در آن علم همراه باشد با معنویت، تمدن همراه باشد با معنویت، ثروت همراه باشد با معنویت، این دنیا دنیای انسانی خواهد بود.

بنابر اهمیت این عرصه، مهم ترین فعالیت ها و موانع شیطان نیز در آن نهفته است. شیطان تمام همت خود را به کار گرفته که بندگان را از معنویت و تعالی متوقف سازد. در ادامه، موانع پیشرفت انسان در عرصه معنویت بیان می شود.

۱. وسوسه

معنویت، عرصه ای است که شیطان برای تخریب آن، تمام سعی خود را به کار می بندد. هدف شیطان، گمراه کردن انسان با هر فعالیت و قیمت است. وسوسه نیز یکی از این تلاش هاست.

معنای لغوی وسوسه، زمزمه درونی و مخفی است. ۴۹۰ اصطلاح وسوسه به حدیث نفسی اطلاق می شود که به مرحله عمل می رسد. ۵۰۰ در بیشتر موارد، کلمه وسوسه به همراه شیطان به کار نرفته و در لغت به شیطان نیز معنا شده است. ۵۱.

وسوسه، عملی است که شیطان می کوشد به وسیله آن، باعث کوتاهی اعمال و انجام معاصی شود. هدف شیطان، کشاندن انسان از راه بندگی به راه شهوات و لذات است. وسوسه شیطان در دو مرحله پی ریزی می شود؛ مرحله نخست به تشویق انسان بر انجام گناه می گذرد و مرحله دوم، افزون بر تشویق انسان، او را به سوی

۴۸. همان.

۴۹. نک: لسان العرب، ج ۶، ص ۲۵۴.

۵۰. نک: همان، ج ۶، ص ۲۵۵؛ الصحاح، ج ۳، ص ۹۸۸.

۵۱. نک: تهذیب اللغة، ج ۱۳، ص ۹۲.

شبهوات می کشاند که به کلی خداوند را از یاد ببرد.

یکم. وسوسه برای انجام گناه

تشویق و وسوسه شیطان به گناه از راه های گوناگونی امکان می پذیرد. از جمله این راه ها، تکیه دادن بی مورد بندگان به رحمت الهی است. قرآن کریم از تکیه انسان به امید های دروغین شیطان و وعده رحمت الهی برای انجام معصیت، نهی کرده است:

﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَلَا تَغْرِبَنَّكُمْ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغْرِبَنَّكُمْ بِاللَّهِ الْغُرُورُ إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخَذُوهُ عَدُوًّا إِنَّمَا يَدْعُوا حِزْبَهُ لِيَكُونُوا مِنْ أَصْحَابِ السَّعِيرِ﴾؛ ۵۲

ای مردم! وعده خداوند حق است. مبادا زندگی دنیا شما را بفریبد و مبادا شیطان شما را فریب دهد [و به کرم خدا مغرور سازد!] البته شیطان دشمن شماست. پس او را دشمن بدانید او فقط حزبش را به این دعوت می کند که اهل آتش سوزان [جهنم] باشند!

نتیجه تکیه اشتباه به رحمت الهی، احساس تنبلی و پوچی است. از نتایج اصلی تنبلی، احساس صلاحیت نداشتن، بی اعتمادی به خود و ناتوانی است. ۵۳

فردی که از معصیت بیمی ندارد و با تنبلی و تکیه نادرست به رحمت الهی پا در گناه می گذارد، اسیر دام دشمن می شود و شیطان او را بر انجام معصیت تشویق می سازد. امام سجّاد علیه السلام ترک کردن اوامر الهی و ارتکاب مناهی خداوند را نتیجه این فعالیت شیطان می داند:

هَذَا مَقَامٌ ... وَاسْتَحْوَذَ عَلَيْهِ الشَّيْطَانُ ... وَتَعَاطَى مَا نَهَيْتَ عَنْهُ تَغْرِيراً؛ ۵۴
این جایگاه کسی است که ... شیطان بر او برتری یافته و آن چه را نهی کرده ای از روی غرور و فریفته شدن انجام داده است.

پیروی کنندگان از تشویق های شیطان، وارد وادی گناه می شوند و در حالتی فریب خورده دست به معصیت می زنند:

اللَّهُمَّ إِنَّا نَعُوذُ بِكَ مِنْ ... امْتِهَانِنَا بِمَعْصِيَتِكَ؛ ۵۵
خدایا! از خوار ساختن ما به عصیان و نافرمانی ات به تو پناه می بریم.

فراز فوق بیان می کند که انسان با گناه، دچار خواری و ذلیل درگاه الهی می شود. کسی که در دام شیطان صید شود و اسیر گمراهی او گردد، چاره ای جز فرمان برداری ندارد و هر روز سیر معنویت خود را دورتر از خدا می بیند.

دوم. سوق دادن به شبهوات

شیطان می خواهد از هر راهی بندگان را از مسیر پیشرفت معنوی دور کند و به سوی گناه بکشاند. فعالیت دیگر شیطان در راستای گناهکار کردن بندگان، سوق دادن آن ها به سوی شبهوات و لذت هاست. مخلوط بودن معاصی با شهوات و رغبت به انجام آن باعث نتیجه بخش شدن نقشه او می شود. خداوند در قرآن کریم، افرادی

۵۲. فاطر، ۵.

۵۳. نک: اهمال کاری، ص ۴۱.

۵۴. صحیفه سجّادیه، دعای ۳۱، ص ۱۴۰.

۵۵. همان، دعای ۱۷، ص ۸۶.

را مثال می زند که از شیطان پیروی کرده اند و در پی لذات و شهوات رفته و از مقامی بزرگ بازمانده اند:

﴿وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ الَّذِي آتَيْنَاهُ آيَاتِنَا فَانْسَلَخَ مِنْهَا فَاتَّبَعَهُ الشَّيْطَانُ فَكَانَ مِنَ الْغَاوِينَ * وَكَوْشِنَا لِرَفْعِنَاهُ بِهَا وَ لَكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ وَ اتَّبَعَ هَوَاهُ﴾ ۵۶:

اگر خواسته بودیم به سبب آن علم که به او داده بودیم رفعتش می بخشیدیم، ولی او در زمین بماند و از پی هوای خویش رفت.

امام زین العابدین علیه السلام نیز شیطان را عاملی برای تحریک انسان به سوی شهوات می داند:

يَتَعَرَّضُ لَنَا بِالشَّهَوَاتِ؛ ۵۷

ما را به خواهش ها و شهوات می طلبد.

برپا کردن دام یکی از تلاش های شیطان برای سوق دادن انسان به سوی لذت های حرام است. ابلیس با درست کردن دام هایی مانند شهوت، بنده را اسیر کرده و به بدترین معاصی می کشاند:

اللَّهُمَّ إِنَّا نَعُوذُ بِكَ مِنْ ... مَصَايِدِهِ؛ ۵۸

خدایا! به تو پناه می بریم از درافتادن به دام هایش.

امام سجّاد علیه السلام با پناه بردن به خداوند از او می خواهد انسان را از گرفتار شدن در صیدگاه های شیطانی حفظ کند. افتادن در وادی شهوات باعث بی بندوباری فرد شده و از مسیر اصلی خود _ که رشد و تعالی معنوی است _ باز می ماند.

۲. یاری هوای نفس

بسیاری از گناهان به قصد دشمنی ورزی با خدا انجام نمی گیرد. علت اصلی دوری از خدا و کم شدن قدرت بندگان، غلبه وهم و شهوت بر فطرت آن هاست. در این روند، شیطان نیز به کمک وهم و شهوت آمده و سعی دارد انسان را به کلی اغوا نماید. خداوند تأکید می کند فردی که از یاد خدا روی گرداند، شیطان همواره هم نشین او خواهد بود. این هم نشینی باعث دوری انسان از مسیر پیشرفت در معنویات خواهد شد.

وَمَنْ يَعْشُ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمَنِ تَقِيضُ لَهُ شَيْطَانًا فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ؛ ۵۹

و هر کس از یاد خدا روی گردان شود، شیطان را به سراغ او می فرستیم. پس همواره قرین اوست!

امام زین العابدین علیه السلام نیز ابلیس را یاری کننده هوای نفس و دشمن خداوند توصیف فرموده است:

وَأَعَانَهُ عَلَى ذَلِكَ عَدُوُّكَ وَ عَدُوُّهُ؛ ۶۰

دشمن تو و دشمن او (شیطان) و [هوای نفس] وی را در این زمینه (گناه) کمک داد.

در کلام امام علیه السلام پیروی از هوای نفس، علت مخالفت با دستورات خداوند و انجام منهیات اوست. از این رو تنها دعوت شیطان علت انجام معاصی نیست و ابتدا میل به آن از جانب بنده ایجاد می شود و در مرحله بعد، شیطان او را

۵۶. اعراف، ۱۷۵ - ۱۷۶.

۵۷. صحیفه سجّادیه، دعای ۲۵، ص ۱۲۲.

۵۸. همان، دعای ۱۷، ص ۸۵.

۵۹. زخرف، ۳۶؛ همچنین نک: آل عمران، ۱۵۵.

۶۰. صحیفه سجّادیه، دعای ۴۷، ص ۲۲۱.

وسوسه می کند. ۶۱ با فریب شیطان، انسان از خداوند دورتر می شود و غفلت او از مسیر رشد و پیشرفت، افزون می گردد.

در این فراز، کلمه «عدو» به کار رفته و به شیطان، تصریح نشده است؛ اما از کلام بزرگان و شارحان صحیفه سجّادیه چنین برمی آید که منظور، شیطان است. ۶۲
از جمله مصادیق یاری هوای نفس بر انجام معصیت، بی باک کردن فرد بر انجام گناه است. شیطان با فریب انسان به سوی گناه، آن ها را بر انجام معصیت، بی پروا می کند.

إِنْ هَمَمْنَا بِفَاحِشَةٍ شَجَعْنَا عَلَيْهَا؛ ۶۳

چو به کار زشت همت کنیم، ما را به آن دلیر می کند.

امام سجّاد علیه السلام در این فراز، تشجیع شیطان را پس از میل فرد به سوی گناه می داند. در ابتدا انسان، مغلوب فریب شیطان یا شهوات نفسانی می شود و قصد معصیت می کند و شیطان نیز او را بی باک می سازد. گناه اندک چرکه ای لازم است که انسان به طرف گناه میل یابد و مرتکب معصیت شود. تولید شجاعت کاذب از جانب شیطان باعث ورود انسان به معصیت و پسرفت در مسیر طاعت و معنویت است.

۳. فریب کاری

نیرنگ در جهت ارتکاب معصیت، یکی از اعمال شیطان در عرصه معنویت به شمار می رود. او می کوشد با فریب کاری و خدعه، بندگان را از مسیر پیش روی به سوی خداوند بازدارد. خداوند شیطان را امرکننده به بدی ها معرفی فرموده است:

﴿إِنَّمَا يَأْمُرُكُمْ بِالسُّوءِ وَالْفَحْشَاءِ وَ أَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ﴾؛ ۶۴

او شما را فقط به بدی ها و کار زشت فرمان می دهد و آن چه را نمی دانید، به خدا نسبت دهید.

صحیفه سجّادیه همانند قرآن به این مطلب اشاره کرده و علت معصیت را خدعه شیطان دانسته است و نیرنگش را باعث ترک اوامر و انجام نواهی برمی شمرد:

فَلَوْ لَأَنَّ الشَّيْطَانَ يَخْتَدِعُهُمْ عَنْ طَاعَتِكَ مَا عَصَاكَ عَاصٍ؛ ۶۵

اگر شیطان ایشان را از طاعتت نفریبد، هیچ عصیانگری تو را معصیت ن کند.

بنابراین کسی که صید فریب شیطان نگردد، به عرصه معصیت نیز وارد نمی شود و از بدی ها مصون می ماند. این سخن امام علیه السلام اشاره ای به هوای نفس ندارد. پیش تر گذشت که یکی از موانع شیطان در عرصه معنویت، یاری هوای نفس است. انسان با قدرت هوای نفس، به سوی گناه سوق پیدا می کند و با فریب کاری شیطان دچار عصیان و تجری می گردد. این عصیان، باعث دوری انسان از مسیر پیشرفت در عرصه معنویت خواهد شد.
عرصه پیشرفت، از دیگر حوزه های فعالیت شیطان است. امام سجّاد علیه السلام در صحیفه سجّادیه تلاش های شیطان برای انحراف انسان در این عرصه را ذکر کرده است. وسوسه، یاری هوای نفس و فریب کاری، از جمله مواردی هستند که منطبق با قرآن مجید، در صحیفه سجّادیه ذکر شده اند.

۶۱. نک: نجوای عارفانه، دعای ۴۷، بند ۶۹.

۶۲. نک: صحیفه سجّادیه، ترجمه آیتی، ص ۳۲۷؛ صحیفه سجّادیه، ترجمه و شرح فیض الإسلام، ص ۳۴۲؛ ریاض السالکین، ج ۷، ص ۱۵.

۶۳. صحیفه سجّادیه، دعای ۲۵، ص ۱۲۲.

۶۴. بقره، ۱۶۹؛ همچنین نک: بقره، ۱۶۸؛ انعام، ۱۲۱؛ نور، ۲۱.

۶۵. صحیفه سجّادیه، دعای ۳۷، ص ۱۶۳.

نتیجه

شیطان شناسی موضوعی است که قرآن کریم و صحیفه سجّادیه به آن اهمیت داده اند. امام سجّاد علیه السلام در این ادعیه به تلاش های شیطان در جلوگیری از پیشرفت انسان می پردازد. بر اساس فرمایش مقام معظم رهبری رحمته الله پیشرفت در چهار عرصه فکر، علم، زندگی و معنویت محقق می شود. شیطان به عنوان دشمن انسان، می کوشد مانع از پیشرفت انسان در این عرصه ها شود. نخستین محور در پیشرفت، عرصه فکر است. شیطان با استفاده از موانعی همچون تبدیل افکار، شبهه پراکنی و تغییر حس امنیت، سعی دارد رشد انسان را در این مسیر متوقف سازد. دومین محور پیشرفت، عرصه علم است که موانع شیطان در این عرصه، کم رنگ کردن مسیر علم و دروغ پردازی هستند. محور سوم، عرصه زندگی است. ابلیس در این عرصه با سست کردن اراده، بی اعتمادی به خدا و سرزنش بندگان به دنبال مانع تراشی در زندگی انسان است. محور پایانی پیشرفت نیز عرصه معنویت است که وسوسه، یاری هوای نفس و فریب کاری از جمله فعالیت های شیطان برای متوقف کردن مسیر تعالی انسان در این عرصه به شمار می روند. تطبیق این گزاره ها با قرآن کریم نشان می دهد فرازهای صحیفه در عرصه های گوناگون پیشرفت، از سخن خداوند جدا نیست.

در پایان پیشنهاد می شود درباره موضوعاتی همچون «موانع پیشرفت انسان از دیدگاه امام سجّاد علیه السلام»، «آثار پیروی شیطان در پیشرفت انسان در ادعیه و قرآن» و «تحلیل موانع پیشرفت انسان در ادعیه معصومان علیهم السلام» پژوهش هایی صورت گیرد.

منابع

۱. قرآن کریم، ترجمه: فولادوند، تهران، دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی، ۱۳۸۸ ش.
۲. قرآن کریم، ترجمه: عبدالمحمد آیتی، تهران، سروش، ۱۳۸۹ ش.
۳. صحیفه سجّادیه، علی بن الحسین علیه السلام، قم، مؤسسه النشر الاسلامی، ۱۳۶۳ ش.
۴. صحیفه سجّادیه، ترجمه: علی نقی فیض الاسلام، تهران، فقیه، ۱۳۷۶ ش.
۵. صحیفه سجّادیه، ترجمه: عبدالمحمد آیتی، تهران، سروش، ۱۳۷۵ ش.
۶. صحیفه سجّادیه، ترجمه: حسین انصاریان، قم، دارالعرفان، ۱۳۸۸ ش.
۷. «اهمال کاری؛ بررسی علل، راهکارها و درمان»، مرتضی آقانهانی، مجله معرفت، شماره ۶۴، فروردین ۱۳۸۲ ش.
۸. التحریر و التنویر، محمد بن طاهر ابن عاشور، بیروت، مؤسسه تاریخ، بی تا.
۹. تهذیب اللغة، محمد بن احمد ازهری، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۲۱ ق.
۱۰. جمهرة اللغة، محمد بن حسن بن درید، بیروت، دارالعلم الملايين، ۱۹۸۸ م.
۱۱. چرا مردان دروغ می گویند، باربارا و آلن پیز، ترجمه: زهرا مستی، جام جهان، بی تا.
۱۲. ریاض السالکین فی شرح صحیفه سید الساجدین، سید علی خان مدنی شیرازی، قم، مؤسسه النشر الاسلامی، ۱۴۱۵ ق.
۱۳. شرحی بر دعاهاى صحیفه سجّادیه، شهود و شناخت، حسن ممدوحی کرمانشاهی، قم، بوستان کتاب، ۱۳۸۳ ش.
۱۴. الصحاح، اسماعیل بن حماد جوهری، بیروت، دارالعلم الملايين، ۱۳۷۶ ق.
۱۵. الکافی، محمد بن یعقوب کلینی، تصحیح: علی اکبر غفاری، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۷ ش.
۱۶. لسان العرب، محمد بن مکرم ابن منظور، بیروت، دار صادر، ۱۴۱۴ ق.
۱۷. مجمع البحرين، فخر الدین بن محمد طریحی، تهران، مرتضوی، ۱۳۷۵ ش.
۱۸. معجم مقاییس اللغة، احمد بن فارس، قم، مکتب الاعلامی الاسلامی، ۱۴۰۴ ق.
۱۹. مفردات الفاظ القرآن، حسین بن محمد راغب اصفهانی، بیروت، دارالقلم، ۱۴۱۲ ق.
۲۰. نجوای عارفانه، سید احمد سجّادی، اصفهان، بنیاد قرآن و عترت، ۱۳۸۴ ش.
۲۱. نخستین نشست اندیشه های راهبردی الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، دبیرخانه نشست اندیشه های راهبردی، تهران، دی ماه ۱۳۸۹ ش.
۲۲. نیروی امید، دکتر آنتونی سیولی دکتر هنری بی. بیلر، ترجمه: مریم تقدیسی، تهران، ققنوس، ۱۳۹۱ ش.